

คำว่า “ลาย”

และคำว่า “กระหนก”

คำนำหน้าชื่อแต่ละชนิดของศิลปกรรมไทย ที่เรียกกันอยู่ในขณะนี้ มักมีความเข้าใจกันว่า เส้น ก็เรียกว่าลาย ลางที่ก็เรียกว่ากระหนก ลองนึกถึง คำเรียก *ลาย* พอจะรู้สึกได้ว่าลายเป็นคำแทนคำชื่อ ชนิดหนึ่งของความหมายและการกระทำ เช่น ลาย ผ้าหรือผ้าลายซึ่งต่างสีต่างชนิด เป็นลายพิมพ์บ้าง ยกดอกและไม่ยกดอกบ้าง ถัดจากดอกไปจะสุด ชายผ้าเรียกว่า ลายหน้าผ้า ได้ผูกลายเป็นระบาย กรวยเชิง หรือผ้าระบายอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า แม่ ลายระบายเฟืองอุบะ ซึ่งเป็นแม่ลายทำนองเดียวกัน ผิดกันแต่อย่างหนึ่งเป็นกรวยเชิงอีกอย่างหนึ่ง เป็นเฟืองอุบะ ธรรมดาของแม่ลายในที่นั้นมีลูก ลายเสริมแนบข้างทั้งสองข้าง เรียกกันว่าลูกขนาน หรือลายลูกขนาน ด้านในเป็นลายผืนผ้ามีดอกดวง ตามวิธีสัมพันธ์ให้รู้ได้ว่าแม่ลายและลูกลาย ลักษณะ ของลายโดยมากเป็นตัวซ้ำรอยมองได้รอบตัว เช่น กุดัน กุดันตาแห กุดันก้านแย่ง หรือลายแก้วชิงดวง เป็นต้น มีลักษณะเป็นเส้นธรรมดาไม่โลดโผน มักได้กับดอกสี่กลีบหกกลีบแปดกลีบ และเข้ารูปวง เป็นต้น คำของแม่ลายเป็นต้นว่า 1. ประจำยาม ก้ามปู 2. ลูกปักก้ามปูและอื่น ๆ นอกจากนี้สุดแต่ ความรู้เห็นที่จะดัดแปลงให้เป็นไปและชายผ้าซึ่ง จะเป็นลายกรวยเชิงที่ต่อจากลูกขนานนั้น ของเดิม

คงมาจากกรวยที่เห็นกันเป็นเชิงกรวย เมื่อประดิษฐ์ เป็นลายรูปกรวยจึงเรียกว่า ลายกรวยเชิง เป็นรูปร่าง ลายกรวยเชิงนี้จึงเป็นที่บอกถึงสุดลายของผ้าหรือ สุดผ้าของลาย หรือสุดที่ถักของการถักร้อย เมื่อ ให้เป็นลายก็ใช้ตัวเทศดัดแปลงกลับเป็นช่อห้อย ให้เข้ารูปการถัก แสดงตามลักษณะให้มองเห็นที่ มาได้จากช่อแขงท้อง ซึ่งเป็นรูปกรวยตัวรองแทรก ระหว่างช่องตัวใหญ่ สันฐานคล้ายคลึงกับลาย ถักร้อยกันแปลเป็นไม่ผิด

ที่นี้กลับไปพูดถึง กุดันก้านแย่ง แย่งของกุดัน มีสองวิธีแล้วแต่จะดัดใช้ วิธีหนึ่งเส้นแย่งเป็นลาย ต่อหัวต่อหางมองดูได้รอบตัวมักจะใช้ทั่วไป อีกวิธี หนึ่งกุดันก็คงรูปเป็นดอกกุดัน ส่วนก้านแย่งได้ผูก เป็นรูปกระหนกให้เป็นด้านขึ้นลงอย่างทรงข้าว บิณฑ์ก้านแย่งบ้าง หรือบอกให้รู้ว่าเส้นอย่างนั้น เป็นลายอย่างนี้เป็นกระหนก เป็นต้นว่าลายกับ กระหนกผูกพร้อมกันก็เรียกเป็นลายกระหนก แต่ไม่สู้ จำเป็นที่จะเรียกลายนั้นว่าเป็นลายกระหนกให้เป็น คำลอย ๆ หรือเป็นคำนำซึ่งเข้าใจกันส่วนหนึ่งว่า เส้นนั้นคือลาย พอจะแสวงหาคำเรียกเสียทีเดียว ว่ากุดันก้านแย่ง ถ้าการเรียกลายยังติดปากอยู่ที่พอ จะเรียกเป็นสังเขปว่าลายกุดัน ซึ่งไม่ใช่คำกระหนก ก็เข้าใจได้ รูปลายกุดันเป็นดอกสี่กลีบตัวแทรกถ้า

เรียกตามสามัญก็คือลายสักลึบ

ข้อสังเกตลายตามที่ว่านี้มักจะเห็นได้จากลายผ้าถุงแบบเก่าในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และลายชื่อพาดาน ลายทองไม้ ลายกรอบแว่น ลายผ้าไซรา ลายประตูหน้าต่างธรรมดา ลายผนัง และลายเชิง ลายผ้าทิพย์และลายอื่น ๆ ซึ่งเป็นลายกลีบปากคุ่มากกว่าอื่น

ลายอีกชนิดหนึ่งเรียกกันตามความรู้เห็นและความรู้สึกเข้าใจร่วมกันทั้งในสังคมช่างและด้านประชาชน ซึ่งสิ่งนั้นจะเป็นลายหรือเป็นกระหนกก็ตามเมื่อมีวิธีประดิษฐ์ให้ความเข้าใจในหลักวิชาขึ้นได้ โดยสิ่งนั้นจะทำให้มีลักษณะเป็นคำเป็นแดงประการใด ให้ได้ความหมายจากหลังคำของลายก็เรียกคำว่าลายขึ้นต้นนำไปตามที่เป็นได้ เช่น ลายเงิน ลายทอง ลายถม ลายลงยา ลายฉลุ ลายฉลัก ลายปัก ลายปั้น ลายสานและลายอื่น ๆ ซึ่งเป็นเรื่องเข้าใจกันง่ายและรู้กันได้โดยทั่วถึง

ส่วนคำว่า *กระหนก* ในปทานุกรมแปลว่าทองและต้นไม้ที่มีหนาม เมื่อมานึกถึงคำแปลว่า ทองอาจเอาไปทำเป็นกระหนกขึ้นอย่างหนึ่งก็ได้ แล้วเรียกกันว่ากระหนกทอง และกระหนกเงิน หรือทั้งลายทั้งกระหนกที่เขียนด้วยน้ำยาลงตู้พระธรรมเป็นลายปิดทองรดน้ำเห็นกระหนกเป็นทองก็ได้ จึงไม่ติดใจ คำแปลอีกความหนึ่งว่าต้นไม้ที่มีหนามพอจะใกล้เคียงกับลำเจียกหนามก็ได้ความใกล้เคียง เพราะลำเจียกมีเรื่องใช้อยู่ในหลักทรงบายศรีเมื่อถ่ายเป็นหลักวิชาขึ้นแล้วจะให้ความรู้สึกกับผู้ได้เห็นว่าเป็นแบบครุ อีกอย่างหนึ่งอาจได้กับต้นไผ่เพราะต้นไผ่ก็มีหนามเช่นกันแต่ใช้ทรงของหน่อไม้เป็นหลักเรียกรวมกันเป็นอย่างดีว่าหน่อไม้บายศรี ซึ่งเป็นยอดวิชาของศิลปกรรม แต่จะขอลอยไปเพราะคำกล่าวในที่นี้เพียงคำว่ากระหนกกระหนกที่มองเห็นได้เป็นลายปลายแหลม เมื่อความเห็นในแง่ปากกระหนกว่าเขียนกระหนกเป็น

หนาม ๆ ก็เป็นได้ แต่ตัวกระหนกเมื่อพิจารณาขึ้นอีกทีจะเห็นว่ามีส่วนที่อย่างสาหร่ายหรือทางใบไม้เคลื่อนไหวในท่าระเร้งต่างหาก จึงได้ลองนึกดูถ้าได้เหมือนนั้นก็เป็นเรื่องซุกจุก ถ้าเป็นไม่ได้หรือไม่ถูกก็ขอให้อยู่ในเรื่องที่น่าก่อก

ก่อนอื่น เส้นของกระหนกคงเนื่องจากรูปทางไหลเป็นเบื้องต้น แล้วจึงกลายเป็นช่อกระหนกยกกันตามวิธีปากสลับ ให้เห็นเป็นทางใบสะบัดเป็นเปลวพริ้วพลิกขึ้นลงคล้ายริ้วผ้าที่ถูกลมพัด ความสำคัญของกระหนกถ้าไม่ดูตัวก็ต้องดูพื้นที่เรียกกันว่า ช่องไฟ ถ้าตัดด้วยกันทั้งสองทางก็นับได้ว่ากระหนกนั้นเป็นฝีมือเยี่ยม

การผูกรูปกระหนกคงได้จาก กอ กาบ กิ่ง ก้านใบ รูปของกระหนกเช่นว่า ผูกเป็นกระหนกเปลวและกระหนกรวงข้าว ลางที่ผูกเป็นกระหนกนกกาบ ลางที่ผูกเป็นกระหนกเคล้าภาพและผูกเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เกาะตามชอกกิ่งก้านของกระหนกแสดงให้รู้ว่าดงนกกดสัตว์ อีกอย่างหนึ่งผู้มีฝีมือสูงมักแสดงความสามารถผูกได้ทั้งลายทั้งกระหนกรวมกันให้เห็นเป็นธรรมชาติของดินน้ำลมไฟได้เป็นอย่างดี

ฉะนั้น คำว่าลายก็ดี กระหนกก็ดี ถ้าใช้ไม่ถูกลักษณะกันก็เป็นเรื่องที่อยู่ในความตะกุกตะกักกันบ้าง เช่น ยืมคำกระหนกไปใช้แทนคำนำในเมื่อคำนำชื่อของเขามีอยู่แล้วว่าลายดอกไม้ มาเปลี่ยนเป็นคำว่า กระหนกดอกไม้ ก็จะไม่เหมาะสมควรเพราะว่าลายของดอกไม้ไม่มีรูปเป็นกระหนกอีกอย่างเรียกเป็นลายหางกิ้งกิ้ง ก็คงสู้คำกระหนกหางกิ้งกิ้งไม่ได้

อนึ่ง เคยได้ยินเข้าหามาแล้วช้านานของผู้ชอบเรียกว่ากระหนกหางกิ้งกิ้งเป็นกระหนกสามตัวหรือกระหนกสามตัวก็คือกระหนกหางกิ้งกิ้ง แต่ผู้เขียนมีความคิดเห็นไปตามหลักสัมพันธ์ทางหนึ่งว่า กระหนกหางกิ้งกิ้ง ซึ่งผู้คิดประดิษฐ์มาแต่เดิม

นั้นคงปรับปรุงตามรอยทางนกนางไก่อโดยวิธี แต่เมื่อนึกถึงกระหนกหางหงส์ขึ้นมาได้เลยเทียบดูพอรู้ว่า กระหนกหางหงส์กับกระหนกหางกิ้นนรเป็นอย่างเดียวกัน ตามความรู้สึกน่าจะเป็นคน ๆ เดียวประดิษฐ์ขึ้นหรือต่างฝ่ายต่างล้อเลียนกันก็ได้ เพื่อให้เข้าพวกสัตว์หิมพานต์เป็นจุดเดียวกัน

เขียนกลับมานึกดูใหม่ว่า กระหนกหางกิ้นนรกับกระหนกหางหงส์ มาจากอะไรพอจะรู้สึกความหมายของตัวที่มาคือตัวปฏิญาณ ซึ่งเป็นรูปกะจ้งตัวที่สามของกะจ้งตัวต้นและตัวกลางเป็นไม้ผิด เพราะกะจ้งทั้งสามชั้นนี้ก็เป็นหลักเริ่มต้นอันเป็นเครื่องประดับประดาของปากฐานหน้ากระดานบัว ถ้าดูตัวมุมด้านฉากด้านใดด้านหนึ่งคงเห็นรูปของตัวปฏิญาณเป็นตัวครึ่งซีกหรือครึ่งใบพับสั้น ถ้าจะดูให้เต็มใบก็มองตัวที่ต่อกันมาตามแถวระหว่างต่อเนื่องจะให้ความรู้สึกว่กระหนกรูปนี้เป็นรูปสมบัติจากกลีบบัวมาดัดแปลงขึ้น ก็น่าจะเป็นกระหนกครึ่งซีกครึ่งใบเป็นกระหนกตัวเดียวอยู่นั่นเอง เพราะศิลปะของไทยดังที่จะมองเห็นได้จากมูลลักษณะคือ 1. รูปทรง 2. ลักษณะ 3. จังหวะเป็นมาตรฐาน เมื่อเห็นตามวิธีแบ่งตัวเป็นอย่างนั้นควรจะเข้าใจความได้ว่าเขาคัดตัวของส่วนใหญ่ให้มีความละเอียดเป็นลักษณะตัดเทียบกับของเล็กให้ดูไกลก็ดูใกล้ก็ดี

ตอนนี้จะได้สว้ยย้อนถึงหลัก ๆ หนึ่งของสมเด็จพระประทานให้ว่า ดอกบัวเป็นบ่อเกิดแห่งศิลป์ทำไมจะทราบได้ว่า พระวาทะสั้น ๆ ก็เป็นศิลป์แต่ความใคร่ที่จะหาความรู้สืบเนื่องจำต้องอาศัยของเหตุนั้นเป็นข้อพิสูจน์ ว่าดอกบัวมีประวัติมาอย่างไร ศิลปกรรมไทยจึงได้อาศัยดอกบัวเป็นหลักพอจะได้ความสังเขปจากคำเล่าว่าดอกบัวเป็นดอกไม้พระมีมาแต่ครั้งพุทธกาล ซึ่งนิยมกันว่าเป็นดอกไม้ที่มีคุณค่าสูงคล้ายจะเป็นดอกไม้ที่เทพเจ้าเนรมิตให้เป็นของคู่บารมีของท่านที่มี

บุญญาภินิหาร อีกตอนหนึ่งก็ว่าเป็นข้ออุปมาของพระพุทธองค์ได้ทรงแบ่งอุปนิสัยสัตว์ออกเป็นชั้น ๆ ทรงเปรียบเทียบตามความสำคัญของดอกบัวจึงเป็นความนิยมกันว่าดอกบัวเป็นดอกไม้อันประเสริฐและบริสุทธิ์ ความนิยมจึงได้แพร่หลายมีทั้งในวรรณคดีและศิลปกรรมกันมากมาย เช่น ในบทพระพันธ์ต่าง ๆ นักกวีนิพนธ์ชอบยกเอาดอกบัวมาแทรกลงด้วยเสมอ ยิ่งตอนชมนางชมปลาแล้วจะเวียนเสียไม่ได้ ส่วนในเชิงศิลปกรรมนั้นมีการเกี่ยวข้องกับดอกบัวมากกว่าอื่น เช่น วัตถุประสงค์ตามวัตถุประสงค์ และอนุสาวรีย์ที่สำคัญ ๆ ประดิษฐ์ให้เห็นว่าชนชาติไทยนิยมทำเป็นทรงดอกบัวหรือฉลักไม้ปั้นปูนเป็นรูปดอกบัวกระบวนแปรในท่าต่าง ๆ ประดิษฐ์ไว้โดยทั่วไป เท่าที่กล่าวพอสมควรกับความเห็นพอจะยุติได้

คราวนี้จะขอกลับไปพูดถึงดอกบัวที่ว่าเป็นบ่อเกิดแห่งศิลป์ ทวนความหมายของรูปดอกบัว เช่น ดอกชนิดตามที่จะเห็นได้หรือดอกบัวที่ได้วาดเป็นรูปดอกขึ้นโดยรอบเป็นวงกลมมีกลีบสลับนุ่มห่อเล็ก กลาง ใหญ่ กลีบทั้งสามชั้นนี้เขาจะถ่ายกลีบของดอกบัวขึ้นรูปเป็นเส้นจากตัวไกลจนคล้ายกับพื้นเลื้อย เรียกว่าพื้นปลา แต่พื้นหนึ่งถึงพื้นสามและพื้นห้า พื้นหนึ่งช่วงปลายมีคมแหลมคมเดียว พื้นสามช่วงปลายมีคมแหลมสามคมและพื้นห้าช่วงปลายมีคมแหลมห้าคม ที่เรียกเป็นพื้นสามกับพื้นห้าคือตัวหนึ่งสัมผัสกับตัวสองจึงมีรูปเป็นพื้นสาม และพื้นห้าก็คือตัวที่หนึ่ง ที่สอง ที่สามร่วมสัมผัสกันจึงมีรูปเป็นพื้นห้า พื้นเหล่านี้มีวิธีแปรสภาพได้ต่าง ๆ ตามวิธีมีใช้ได้ตามส่วนที่ควรใช้ตามที่กล่าวมาทั้งนี้จะให้ชัดเจนเหมือนกับมือชี้หรือเห็นด้วยตาไม่ได้ คงหวังว่าจะได้รับอภัย

โดยเฉพาะพื้นปลาทั้งสามที่ได้อาศัยจากกลีบบัวมาดัดแปลงให้เห็นเป็นเครื่องถอดที่คล้ายคลึงตามมูลลักษณะที่เหมาะสมกันแล้ว จึงเริ่มบดและกล้อบากตัวไม้เป็นรูปแกะเสียดที่เรียกกันว่า

แกะสลัก สมมติกะจ้งตัวหนึ่งว่ากะจ้งตาอ้อย ตัวที่สองเป็นกะจ้งใบเทศ และตัวที่สามเป็นกะจ้งปฏิญาณ เมื่อลำดับหน้าที่อันถูกต้องจะมองดูคล้ายเป็นรูปบัวบานชนิดหนึ่งประจำปากฐานตามที่มีมองเห็นและในที่นั้นจึงเรียกเป็นอาสนมณฑลปริมณฑลของพระอันบริสุทธิ ความสำคัญของศิลปะมีเป็นดังนี้ก็พอจะชี้ให้เห็นได้ว่า กระหนกสามตัวที่จะเรียกได้เต็มคำได้มีชื่อประจำอยู่แล้วทั้งสามตัว การเรียกกระหนกทางกึ่งนั้นว่ากระหนกสามตัวก็ไม่เสียหายอะไร เป็นด้วยหลงหลักหรือหลงเข้าใจไปอย่างหนึ่งจึงเป็นเรื่องที่ทักต่อ ๆ กันมา

อนึ่ง ตัวกะจ้งดังกล่าวแล้วมักอยู่กับฐาน เช่น ฐานหน้ากระดาน บัวหงาย ท้องไม้ บัวคว่ำ หรือ หน้ากระดาน บัวหงาย ท้องไม้ แท้สิ่งนี้ เห็นฐานสมมติมีรูปพระประธานประดิษฐานอยู่บนอาสน์ บัวอีกอย่างหนึ่งมักเรียกเป็น ฐานทรงเครื่องมาจากรูปฐานอย่างหนึ่ง รูปโตะอย่างหนึ่ง ประดิษฐานให้เข้ารูปทรงเป็นลักษณะเดียวกัน เป็นรูปหน้ากระดาน บัวหงาย ท้องไม้ ลูกแก้ว บัวปากปลิงกะจ้งห้อยกลางที่รูปทรงของฐานทำเป็นเสายกท้องไม้เป็นลูกฟัก ปลายที่ท้องไม้แกะเป็นลายดอก ปลายที่ก็เจาะโปร่งไว้เป็นเสาลอยรับหน้ากระดาน การหาหลักในเหตุผลทั้งนี้เพียงแต่ยกข้อสังเกตเล็ก ๆ น้อย ๆ ของส่วนภายในขึ้นมากล่าว ก็ประสงค์จะให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะภายในกับศิลปะภายนอกพอเป็นวิธีชักนำในทางนี้ที่คิดที่จะมองเห็นได้บ้างตามสมควร

ศิลปะด้านภายนอกซึ่งเรามองเห็นกันอยู่ทุกวันนี้มีใช้อื่นใด เป็นลักษณะการของศิลปะภายในมาสำแดงให้ปรากฏเป็นพุทธศิลปสถาปัตยกรรม ถ้าพิจารณาของส่วนรูปตั้งพระอุโบสถตามรูปตั้งด้านหน้าจะเห็นว่าผู้ประดิษฐ์คิดปรุงได้หวังผลไปในทางศีลธรรม หรือให้มีลักษณะเป็นเครื่องบูชาซึ่งแม้เป็นแต่ตัวโบสถ์นั่นเอง ก็ทำให้มีลักษณะคล้าย

กับพระพุทธรูปประทับอยู่ในหมู่พระสาวก เป็นต้น และลักษณะที่เป็นเครื่องบูชานี้ก็เกิดจากฐานพระภายในดังกล่าว ซึ่งมีเป็นรูปฐานที่บ้าง ย่อไม่ย่อก็บ้างพอจะพิจารณาตามเค้าทรงได้ว่าพระอุโบสถกลางแห่งผนังรอบเป็นผนังที่บ รางแห่งหน้ามุขโปร่งเป็นเสาลอยสองต้นบ้างสี่ต้นบ้าง ทั้งนี้ก็สุดแต่เล็กหรือใหญ่ และที่เป็นผนังที่บในเมื่อเรามองดูรูปด้านหน้ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่เรียกกันว่า กะจ้งฐานพระก็คล้ายกับรูปฐานพระที่กล่าวมาแล้วข้างต้น รางที่กะจ้งฐานพระทำเป็นก่ออิฐปั้นถือปูนแต่ที่ทำเป็นไม้ลงรักปิดทองประดับกระจกก็มากหลาย ส่วนท้องไม้จึงได้ก่ออิฐเป็นผนังเจาะช่องทางเข้าออกเป็นประตูหน้าต่างตามจังหวะห้อง กับส่วนที่มองเห็นในรูปตั้งด้านหน้าโปร่งมีต้นเสาและบัวปลายเสาขึ้นไปรับกะจ้งฐานพระ ซึ่งจะเห็นคล้ายไปในทางรูปโตะหมุกก็ได้ เช่น เสาสองต้นคู่กลางเปรียบเป็นโตะประธาน สองข้างซ้ายขวาเป็นโตะลดชั้น และต่ำลงมาก็ได้กับชั้นเต้า แต่ส่วนหน้ากระดานลวดบัวโตะนั้นมิเป็นรูปกะจ้งหน้ากระดาน บัวหงาย ท้องไม้ ลูกแก้ว บัวปากปลิงกะจ้งรวน รางแห่งที่ติดรอนไม้ใช้ลูกแก้วแต่ข้อสังเกตในที่นั้นจะขาดตกบ้างก็ตาม ก็ยังถือกันอยู่ว่าเป็นกะจ้งฐานพระอยู่นั่นเอง กะจ้งฐานพระมีทั้งกะจ้งตัวบนและกะจ้งตัวล่างเป็นสิ่งสำคัญ ได้พูดถึงอาสน์บัวมาแล้วเป็นกลีบหงายและกลีบคว่ำ กลีบหงายเพียงชั้นเดียวได้สมมติเป็นกะจ้งใบเทศตั้งอยู่บนหน้ากระดานบนกลีบคว่ำ แสดงให้วิธีของการหนักเบาของศิลปะให้เห็นเป็นสิ่งที่ถูกรับน้ำหนักไว้เป็นข้อควรคิด จึงได้นำมาใช้แทนรูปกะจ้งห้อยอยู่ใต้บัวปากปลิงเรียกว่ากะจ้งรวน ให้รู้ลักษณะของที่มา พอให้ความเข้าใจกับผู้ที่ได้เห็นที่ตรงนั้นเป็นทั้งหน้ากระดานฐานและหน้ากระดานโตะก็ได้ซึ่งมีเป็นรูปดอกบัวถอดให้เห็นเป็นรูปกะจ้งประดิษฐ์ตามส่วนที่ควรประดิษฐ์ทั้งข้างบนและข้างล่าง ก็เพื่อความหมายนั้นสำแดงเป็นข้อความ

อันสำคัญว่าในรูปหน้าจั่วนั้นเริ่มขึ้นด้วยรูปพระ
จึงได้เรียกกันว่ากะจรรย์ฐานพระได้โดยถูกต้อง ทั้ง
เป็นเครื่องประดับปิดตัวไม้หน้าชื่อได้เป็นอย่างดี

คำว่าศิลปก็เป็นเรื่องที่เปลี่ยนแปลงได้ตาม
สภาพจากอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่น
กะจรรย์ปฏิญาณ เป็นต้น ความคลี่คลายของตัว
กะจรรย์ซึ่งจะหายไปได้โดยวิธีหลัก แต่จะขอยุ่
เฉพาะตัวกระหนกอีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า กาบ
พรหมศร ซึ่งเป็นกาบหุ้มมุมโคนเสาและมุมย่อไม้
หรือตามสิ่งที่จำเป็น ล่างที่ก็ทำคล้ายหม้อบกาบ
ไม้หุ้มปล้องที่เรียกกันว่ากระหนกกาบไม้ก็ได้หรือ
กาบพรหมศรก็ได้ คงแตกต่างกันที่ปลายกาบสะบัด
กับไม้สะบัดเท่านั้น

อันศิลปการเขียนตามที่กล่าวมาแล้วเป็นแต่
วิธีเนื้อหา จะให้ลำดับต่อเนื่องเห็นไม่ได้คงสะดุด

กุกกักไปตามเรื่องเหมือนแม่เหล็กดูดเหล็กน้อยใหญ่
หนักเข้าก็จะเลอะเลือนกันไป จึงได้ตัดย่อพอกแก่
ความหมายและความเข้าใจว่าศิลปการภายนอก
ของศิลปกรรมไทย ซึ่งมองเห็นกันอยู่ทุกวันนี้เป็น
วิชาในวิจิตรศิลป์ แต่ข้อความที่กล่าวมาว่าเป็น
พุทธศิลป์ จึงขอเรียกเป็นพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมคงไม่
ผิด เพราะเป็นวิชาการก่อสร้างทางศาสนาโดย
เฉพาะ

อนึ่ง ตามคำผู้ถามได้ถามผู้เขียนว่า 1. ศิลป
มีความหมายเป็นอย่างไร ผู้เขียนเองก็หมดปัญญา
จะตอบได้ก็แต่สั้น ๆ ว่า ศิลป เป็นคำมีความหมาย
แสดงความงามของสิ่งซึ่งมีอยู่ในตัวของมัน โดย
ช่างศิลป์ปลั่งแว่เอาตัวของมันเองขึ้นมาตีแผ่ให้ผู้
เห็นแล้วบังเกิดความนิยมชมชื่นและซาบซึ้งใน
ลักษณะการได้เป็นอย่างดีก็เป็นศิลป